

O‘ZBEK (ONA) TILI TA’LIMI TARIXI

Muratova Feruza Shomirzayevna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

O‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish mutaxassisligi magistranti

murodovaferuza891@ gmail.com

ANNOTASIYA

Til ta’limi inson hayotida muhim ahamiyatga ega. Chunki inson fikrini til vositasida bayon etadi va muloqot qila oladi. Har bir inson o‘z ona tili orqali bilimlarni egallaydi va ulardan o‘z hayotida foydalanadi. Ona tili fani ta’lim oluvchilarda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirib, hayotiy vaziyatlarga tayyorlaydi.

Mazkur maqolada o‘zbek tilini ona tili sifatida o‘qitish tarixi qisqacha yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: ona til ta’limi, ta’limni ona tilida olib borish, ona tilida ta’lim berish

O‘zbek tili O‘zbekiston Respublikasining davlat tilidir. O‘zbek tilining umumiy o‘rta ta’lim maktablarida maxsus fan sifatida o‘qitilishi juda muhim ahamiyatga ega. Yosh avlodning ma’naviyatini yuksaltirish, milliy qadriyatlarni hurmat qilish ruhida tarbiyalashda ona tili fanining tutgan o‘rni juda kattadir.

Ona tili fani ijodiy izlanish, mustaqil fikrlash va o‘z fikrini ifodalab berish, hayot hodisalariga baho bera olish kabi malakalarni shakllantiradi. Tadbirkor, bilimli, fidoyi shaxslarni tarbiyalaydi hamda yetishtiradi.

O‘zbek tilini ona tili sifatida o‘qitish tarixi G‘. Abdurahmonov, A. Rustamov, Y. Abdullayev, A. G‘ulomov kabi olimlar tomonidan o‘rganilgan.

O‘zbek xalqi o‘z tarixida kuchli salohiyat egalarini, ilm-fan taraqqiyotiga hissa qo‘shgan olimlarni, dunyoga mashhur shoir-u san’at ahillarini yetishtirib chiqardi. Ular ilm-fanda ko‘plab kashfiyotlar qilishdi, adabiyot, san’at, madaniyat sohasida barhayot durdonalar qoldirishdi.

Abu Nasr Farobiy, Mahmud Koshg‘ariy, Yusuf Xos Hojib, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur kabi olim va shoirlar ilmiy va badiiy asarlarida ta’lim-tarbiya, ilm-fanni o‘rgatish haqida o‘z fikrlarini bildirdilar.

Xususan, o‘zbek tili ta’limi borasida ham ajdodlarimizdan ko‘pgina meros qolganini alohida ta’kidlab o‘tish joizdir. Ona tili ta’limi borasida so‘z borar ekan, avvalo, ona tilida ta’lim olib borish va ona tilining alohida o‘quv predmeti sifatida o‘qitilishining farqini oydinlashtirish darkor.

Ta’limni ona tilida olib borish deganda ta’lim beriladigan maskanlarda tarbiya, bilim, ko‘nikma va malakalar ona tilida olib borilganligi anglashiladi, ya’ni ona

tilining o'quv predmati sifatida o'qitilishi esa maktabda ona tilining maxsus fan sifatida o'qitilishidir.

Ta'lim ona tilida olib boriladigan har bir mashg'ulotda o'quvchilar ona tilida ta'lim oladilar. O'z tilining tasviriy vositalari, fikrini ona tilida ifodalash ko'nikmalarini o'rganib, mukammallashtirib boradilar. Shunday ekan, ta'lim ona tilida olib borilganda ham ta'lim oluvchilar o'z tili imkoniyatlarini qo'llay olish malakasiga ega bo'ladilar.

Ona tili (o'zbek) da ta'lim berish O'rxun-Enasoy davrlariga boradi. Chunki eramizning V asriga mansub bo'lgan turkiy-runiy yozuvi sof turkiy yozuv bo'lib, bu yozuvda ta'lim berilgan degan xulosa chiqarishga sabab bo'ladi.

Bu ma'lumotlar V-XII asrlarda turkiy tilda ta'lim-tarbiya jarayoni tashkil etilganligidan dalolat beradi. VII-VIII asrlar Markaziy Osiyoda islom dini yoyila boshladi. IX-XI asrlarda arab tili ilmiy adabiyotlarning tili edi. Ammo Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari maktablarda darslik sifatida o'qitilganini inobatga olsak turkiy tilda ham o'qitish ishlari olib borilgani ayon bo'ladi.

XIII-XIV asrlarda arab yozuvi ilm ahillari orasida keng tarqalgan bo'lib, ommaviy yozuv turkiy-uyg'ur yozuvi bo'lganligi milliy tilning xalq orasida iste'molda ekanligidan dalolatdir.

Temuriylar davriga kelib turkiy til mavqeyi ko'tarilgan. Ko'plab asarlar turkiy tilda yozilgan. Husayn Boyqaroning o'zbek tiliga davlat tili maqomini berishi, o'z asarlarini turkiy tilda yozishi, Alisher Navoiyning turkiy tilda ijod qilishi hamda "Lisonut tayr" asrida matnni ifodali o'qish san'atini egallashlariga chaqirgani buning isbotidir.

XVII asr oxiri XVIII asr boshlarida turkiy tilda ta'lim berish masalasi dolzarb muammo sifatida ko'tarildi, Bu sohada Xiva xoni Abulg'oz Bahodirxon alohida tashabbus ko'rsatdi. Undan bizga meros qolgan "Shajarayi turokima" (taxminan 1658-1661-yillarda yozilgan) va "Shajarayi turk" (1663-1653-yillarda yozilgan) asarlari tarixiy mavzudadir. Uning turkiy tilga bo'lgan munosabati mazkur har ikkala asarda ham o'z ifodasini topgan. Abulg'oz Bahodirxon ajdodlari tarixini sevgan turkman elati vakillari iltimosiga ko'ra yozilgan har ikkala asarini omma tushunadigan tilda va ommabop uslubda yozishga erishgan. Bu davrga kelib turk (o'zbek) adabiy tili o'quvchilar uchun murakkab edi. Abulg'oz Bahodirxon esa turkiy tilda hamma uchun tushunarli bo'lgan sodda bayon etish lozimligini o'z asarlari orqali barchaga uqtirgan.

XVII-XVIII asrlarda turkiy tilda ta'lim beriladigan maktablar uchun dastlabki o'quv vositasi "So'fi Olloyor" nomli asar bo'lgan. Bu kitob islomiy axloq, odob, farz, vojib, sunnat va shu singari masalalarga oid o'gitlar, hikoyat va rivoyatlardan iborat bo'lgan.

Forsiy tilda yozilgan "Farzi ayn forsiy", "Chor kitob" lar XVIII asrda turkiy tilga o'girilgn bo'lib, bu davrda turkiy tillilarning ta'lim muassasalarida o'qitilgan. Forsiy kitoblarning o'zbek tiliga o'girilib, ommalashishidan keyingi bosqich o'zbek tilida

darsliklar yaratish lozimligini bildiradi. Shermuhammad Munis pedagogikaga oid “Savodi ta’lim” (1804-yil) risolasini yozgan. Unda talabalarga husnixat qoidalari o’rgatilgan: xat mashq qilishga tayyorgarlik, xat mashqi va usuli to’g’risida amaliy yo’sinda ta’lim berilgani haqida ko’rsatmalar berilgan.

XIX asrning 2-yarmida Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Komil Xorzamiy, Avaz O’tar kabi shoirlar asarlarida, S. Saidazizov, I. Ibrat, A. Shakuriy, S. Siddiqiy, I. Rahmatullayev singari pedagoglar faoliyatida ilg’or ma’rifiy fikrlar ilgari surildi.

XX asr boshlarida Turkiston hayotida jiddiy o’zgarishlar davri bo’ldi. Mahmudxo’ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Hamza Hakimzoda Niyoziy, Abdulla Qodiriy, Mirmuhsin Shemuhamedov, Cho’lpon kabi shoir va yozuvchilar o’zbek xalqining ilmi bo’lishi uchun kurash olib bordilar.

Jadidlar ta’limni turkiy (o’zbek)lashtirish taklifini ilgari surdilar. A. Avloniy, M. Behbudiy bu haqida darslik va maqolalarida taklif berishgan bo’lsa, darslarni ona tilida o’tilishi kerakligi haqida fikrlar S. Aziziyning “Uztozi avval”, M. Abdurashidxonovning “Adibi avval”, Behbudiyning “Kitobi muntaxabi jo’g’rofiyai umumiy”, “Kitobatul-aftol”, Hamzaning “Yengil adabiyot”, “O’qish kitobi”, “Qiroat kitobi”, A. Avloniyning “Birinchi muallim”, “Ikkinchi muallim”, “Turkiy guliston yohud axloq”, “Maktab gulshani”, Elbekning “O’zbekcha o’qish” kabi kitoblarida ta’kidlandi.

Jadidlarning say’-harakati bilan “o’zbek tili” atamasi ma’rifiy-pedagogik adabiyotga olib kirildi. Biroq jadidlar ta’lim tizimida ona tilini o’quv predmeti sifatida maxsus o’qitish vazifasini o’rtaga qo’ymagan.

Abdulla Avloniy “Maktab va guliston” darsligida badiiy asarlarni ifodali o’qishning bir qator turlarini ajratgan. Yakka va ko’pchilik bo’lib o’qish, ifodali o’qish, dialog, drama holiga keltirib o’qish kabilar shular jumlasidandir.

Hamza Hakimzoda Niyoziy boshlang’ich maktablar uchun “Yengil adabiyot”, “O’qish kitobi”, “Qiroat kitobi” ni yozdi. Bu kitoblarda ifodali o’qish, matn ustida mustaqil ishlash, sinfdan tashqari o’qish kabi masalalarga alohida ahamiyat qaratildi.

“Usuli satviya” maktablarida ona tili (o’zbek tili) alohida fan sifatida o’qitildi, bu jarayonda izohlash (sharhlash) usuli yetakchilik qildi, bilimni o’zlashtirish, matnni yod olish lozimligi bois bu ta’lim “izohli o’quv ta’limi” deyilgan.

1918-yilda Toshkent eski shahar maorif sho’basi qoshida “Makotib” (metodik birlashma) uyushmasi tashkil etildi va Shokirjon Rahimiy, Abdulla Avloniy, Shorasul Zunnun, Qayum Ramazon, To’xtanazir Shermuhamedovlar ona tilini o’qitish borasida takliflarini berishdi va haftalik o’quv rajasi tuzilib, shu reja asosida maktablarda dars o’tili.

XX asrning 20-yillarida Murod Shams, To’xtanazir Shermuhamedov, Olim Sharafutdinov, Usmon Dadamuhamedov, Xalil Qayumov, Subutoy Dolimov, Qayum Hakimov va boshqa o’qituvchilar mavjud dastur va darsliklarga ijodiy yondashib, metodikani yangi usullar bilan boyitdi.

XX asrning 30-yillarida esa til va adabiyot o'qitish bilan shug'ullanayotgan metodistlar to'liqsiz o'rta va o'rta maktablar uchun til va adabiyot dasturlarini yaratdilar.

Ona tilini o'qitish metodikasi fanidan 50-yillarda dastlabki ilmiy-tadqiqotlar olib borilgan. K. Xayrullayeva, S. Tursunova, Y. Abdullayev, Q. Abdurazzoqova, B. Mirzaahmedov, K. Qosimova, N.A. Ahmedov, M. Omilxonova, H. Zahirov, A. Po'latov, O. Yoqubjonov va boshqalar ilmiy-tadqiqot ishlarini himoya qildi.

Bu davr o'zbek (ona) tilini maktablarda o'quv predmeti sifatida o'qitish davri edi. Chunki ona tilini o'quv predmeti sifatida o'qitilishi dunyoning ko'plab mamlakatlarida joriy etilib, mamlakatimizda ham o'z tarqqiyot bosqichlarini bosib o'tayotgan edi.

XIX asrning oxiri XX asrning boshlarida butun dunyoning rivojlangan davlatlari ta'lim muassasalarida ona tili maxsus o'quv predmeti sifatida o'qitila boshladi. Buning asosiy sababi Yevropa davlatlarida feodal tarqoqlikka barham berish, kichik-kichik manufakturalardan katta sanoat ishlab chiqarishga o'tish davrida ishlab chiqaruvchilar nutqida shevaviy farq va tafavutlarni yo'qotish, ularda bir-birini bir xil tushunish ko'nikmalarini shakllantirish zaruratini kelib chiqqanligidadir; ulkan sanoat korxonalari, ulardagi texnik vositalar ishlab chiqaruvchilarni mahalliy-hududiy shevalarida emas, balki butun millar (xalq, davlat) uchun umumiy bo'lgan tilda-qat'iy me'yorlashgan adabiy tilda so'zlashishni, yozishni talab qilardi. Mana shu ehtiyoj ta'lim o'choqlarida ona tilini maxsus o'quv predmeti sifatida **o'rganish** va **o'rgatish** zaruratini o'rta qo'ydi.

Sovet davridan hozirgacha bo'lgan vaqt oralig'ida o'zbek tilini ona tili sifatida o'qitish jarayonini uch davrga ajratish o'rinlidir. Bular:

- 1) adabiy me'yorlarni singdirish davri (1925-1970-yillar);
- 2) nutq (og'zaki va yozma) ni rivojlantirish davri (1920-1980-yillar)
- 3) ijodiy tafakkurni rivojlantirish davri (1999-yildan boshlab hozirgacha)¹

Adabiy me'yorlashtirish davrida asosiy maqsad adabiy til me'yorlarini o'rgatish va ommalashtirish edi. Bu davrda amalda qo'llanilgan darsliklar fonetik, leksik, grammatik materiallar-tovushlarning talaffuzi, so'z qo'llash, so'z tartibi, ohang me'yorlari, imlo qoidalarini o'quvchilarga o'rgatishga xizmat qilardi.

O'zbek tilini maktabda o'qitish metodikasi bo'yicha ilk musataqil ilmiy tadqiqotlar ham 1950-1960-yillarda, asosan, shu muommoga-shevaviy xatolarni bartaraf etish, adabiy me'yorlarni singdirish va ommalashtirish masalalariga qaratilgan edi.

Kamol Xayrullayev, Yo'ldosh Abdullayev, Sulton Tursun, Qurbonjon Abdurazzoqova, Belgivoy Mirzaahmedova, Karima Qosimova, Ne'mat Ahmedov, Oliya G'afurova, Musharraf Omilxonova, G'ayrat Azizov kabi ilk metodistlarning tadqiqotlari hamda nomzodlik dissertatsiyalari shu yo'nalishda va shu maqsadga bag'ishlangan.²

Nutqni rivojlantirish davrida yozma va og‘zaki nutqni rivojlantirishga ham e‘tibor qaratildi. Bu davrda yaratilgan “ona tili” darsliklarida grammatizm saqlangan, ona tili fanining amaldagi mazmuni bilan maqsadi-nutqni rivojlantirish orasida uzilish bo‘ldi. Metodik yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlarda ham grammatik materialni berish jarayonida o‘quvchilar nutqini rivojlantirishga qaratildi.

Ijodiy tafakkurni rivojlantirish davri. 1989-yil mart oyida o‘tkazilgan respublika yetakchi o‘zbek tili mutaxassisleri va tilshunoslarining amaliy kengashida ona tili bo‘yicha o‘quv metodik kengash tuzish haqida qaror qabul qilindi.

“Respublika o‘quv metodik markazining aprel oyida chiqarilgan buyrug‘iga asosan oliy va o‘rta maktab, o‘rta maxsus o‘quv yurtlari, nashriyot va ilmiy tadqiqot muassasalari xodimlaridan iborat 40 kishilik yangi kengash tuzildi.”³

“O‘zbek tilining doimiy anjumani” 1991-,1993-,1995-, 1997-, 1999-, 2001-, 2003-, 2005-, 2007-, 2009-, 2011-, 2013-, 2015-yillarda o‘tkazildi. Bu yig‘inlarda o‘zbek tilini rivojlantirish, ta‘lim sifatini oshirish va ijodiy tafakkurni shakllantirish kabi masalalar ko‘rib chiqildi va muhokama qilindi.

Mustaqillik yillarida “Ta‘lim to‘g‘risida” gi Qonuning qabul qilinishi, “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ning joriy etilishi, Ona tilidan davlat ta‘lim standarti (DTS) larning joriy etilishi va ularning takomillashtirilishi ona tili ta‘limini rivojlanishiga olib keldi.

Istiqlol sharofati bilan ona tili fanidan yangi o‘quv darsliklari yaratildi. 5-sinflar uchun 1997-yilda yaratilgan “Ona tili” sinov darsligi, 2000-2001-o‘quv yilida (5-9-sinflar uchun yaratilgan) nashrdan chiqqan sinov darsliklari (H. Ne‘matov va A. G‘ulomov boshchiligida) keyinroq yanada boyitilgan (N. Mahmudov boshchiligida) “shular jumlasidandir.

Hozirgi kunda ham yangi darsliklar yaratilmoqda. Darsliklarning shakli hamda mazmuni takomillashib bormoqda. Bu ona tilini o‘quv fani sifatida o‘qitishda darsliklarning muhim vosita ekanligidan dalolatdir.

Ona tilini o‘quv fani sifatida o‘qitish orqali nafaqat nutqiy ko‘nikmalar shakllantirilib, grammatik savodxonlik rivojlantiriladi, balki yoshlarni mustaqil hayotga tayyorlash, o‘z fikriga ega bo‘lgan ma‘naviyatli shaxslarni yetishtirish ham maqsad qilib olinadi. Shuning uchun umumta‘lim maktablarida ona tili fanini o‘qitish masalasiga alohida ahamiyat berilmoqda.

Xullas, o‘zbek tilini ona tili sifatida o‘qitish tarixi uzoq davrni qamrab oladi. Ta‘lim ona tilida olib borilganda ham o‘quvchilar til ko‘nikmalarini egallaydilar. Yozuv, imlo qoidalari, talaffuz me‘yorlari o‘rgatiladi. VI asrlardan XX asrning boshlarigacha ta‘lim oluvchilar ona tili vositasida bilim olgan bo‘lsalar, XX asrning 40-yillaridan boshlab ona tili o‘quv predmati sifatida o‘qitilgan.

1.Ona tilini o‘qitish tarixi (2) www.pdfactory.com:39-bet.

2.Ona tilini o‘qitish tarixi (2) www.pdfactory.com: 40-bet.

Ona tilining maktablarda maxsus fan sifatida o‘qitilishi uning millat hayoti va mamlakat kelajagida juda muhim ahamiyatga egaligini anglatadi.

Ona tili maxsus fan sifatida o‘qitilgach, ona tili darsliklarini takomillashtirish masalasi ham til ta’limining dolzarb masalasi sanaladi. Ushbu masalada mustaqillik davrida ko‘plab ilmiy-tadqiqotlar olib borildi va yaxshi natijalarga erishildi deyish mumkin. Bu borada yanada ko‘proq izlanishlar qilinishi zarur va muhimdir. Zero, ta’lim taraqqiyoti mamlakatning, millatning kelajagini belgilaydi. Ona tili fani til ko‘nikmalarini o‘quvchilarga o‘rgatish bilangina cheklanmaydi, boshqa fanlarni o‘ragatishda ham vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shuning uchun ona tili ta’limining takomillashuviga muhim masala sifatida qarash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov G‘., Rustamov H. Ona tili. Toshkent: O‘qituvchi, 1995
2. Ona tili o‘qitish tarixi (2) www.pdfactory.com
3. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroyev A. Ona tili didaktikasi, Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005
4. G‘ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M., Bobumurodova A., Alavutdinova N., Karimjonova V. Ona tili o‘qitish metodikasi. Toshkent: 2012

---

3. Ona tilini o‘qitish tarixi (2) www.pdfactory.com:44-bet.